

IMRE FLÓRA

Horatius bimillenniuma

A római költő és a magyar „nemzetnevelés”

1935-ben ünnepelték Horatius születésének kétezredik évfordulóját. Csakugyan ünnepelték, mert szinte minden „középiskolai értesítő”-ben, a legkülönbébb folyóiratokban rengeteg olyan cikk jelent meg, amely Horatiusszal foglalkozott. Persze nem csupán az ókori irodalom iránti lelkesedés eredménye volt ez, hanem nyilvánvalóan annak is tulajdonítható, hogy a magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszter rendeletet adott ki az ügyben:

I. Valamennyi tanker. kir. főigazgatónak, a budapesti és pécsi m. kir. középiskolai tanárképzőintézet elnökségének.

A nagy latin költő, Horatius születésének 1935-ben lesz 2000. évfordulója.

Nincs még egy antik író, akinek olyan jelentős szerep jutott volna apáink műveltségében, mint Horatiussnak. A magyar lélekkel több tekintetben rokonszemű egyénisége századok óta érvényesíti hatását a magyar költészetben. A magyar költők és műfordítók hatása és – nem utolsó sorban – a hazai iskolák szakadatlan munkája eredményezte azt a megdönthetetlen tényt, hogy Horatius a magyar szellemi élet jelentékeny tényezője lett. E megfontolástól vezetve kívánatosnak tartom, hogy Horatius emlékének megünneplésére a rendelkezésem és vezetésem alatt álló középiskolák az 1934/35. tanév értesítőjében méltassák Horatius jelentőségét és a jubiláris esztendőre a költővel foglalkozó művek jutalmazására pályadíjakat tűzzenek ki.

Elrendelem továbbá, hogy az említett középiskolák az 1935. esztendő folyamán rendezendő ünnepély keretében áldozzanak Horatius emlékének abból az alkalomból, hogy ebben az esztendőben lesz a költő születésének 2000. évfordulója.

II. Valamennyi Autonóm Egyházi Főtiszt. Egyházi Főhatóságának.

Horatius emlékeztetének megünneplése tárgyában valamennyi tanker. kir. főigazgatóhoz intézett rendeletemet oly kéréssel van szerencsém Címnek tisztelettel megküldeni, hogy a bölcs főhatósága alá tartozó középiskolákra nézve hasonló értelemben intézkedni méltóztassék.¹

1 A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 30.775/1934. V. a-1. szám alatt kiadott rendelete Horatius emlékének a középiskolákban való megünneplése tárgyában, Hivatalos Közlöny, 42(1934), 13. sz., 161.

Van ebben a hivatalos szövegben egyfelől valami mélységesen megható: nehezen tudnánk elképzelni, hogy manapság egy oktatásügyminiszter rendeletileg kötelezze az állami iskolákat, hogy egy költő születésnapját megünnepeljék. Annál is érdekesebb ez, mivel Vergilius születésének kétezereves évfordulójáról néhány évvel korábban a magyar kultúrpolitika lényegében egyáltalán nem vett tudomást.² Másfelől a rendelet szövege még a maga szűkszavú hivatalosságában is elárul valamit arról, hogy milyen „értelmezés” rejlik mögötte, ha köréje helyezzük a kor kontextusát.

A miniszterelnök ebben az évben Gömbös Gyula, a rendeletet kiadó vallás- és közoktatási miniszter pedig Hóman Bálint, mindketten a „Nemzeti Egység Pártja” tagjai. Hóman működéséről – különösen 2001 körül, újratemetésekor – nagy viták zajlottak. Történeti és közgyűjteményi szakemberi munkáját illetően teljes az egyetértés abban, hogy jelentős és kiváló volt a tevékenysége. Miniszterként egyrészt – ami az iskolaszervezést illeti – legfontosabb feladatának a népiskolai oktatás fejlesztését tartotta, a népiskola 8 osztályosra való bővítéséről szóló rendeletet is ő terjesztette be 1940-ben.³ Hogy a „másrészt”-ről is legyen némi képünk, talán érdemes egy kissé ránézni a híres 1934. évi XI. törvénycikkre, kontextusára, fogadtatására és a hozzá tartozó tantervekre. Ez valamelyest ad egy képet arról, hogy miféle eszmék szószólójának teszi meg Hóman Bálint Horatiust.

Az 1934. évi XI. törvénycikk

Néhány gondolat az előzményekről. Hóman elődje a vallás- és közoktatásügyi tárca élén Klebelsberg Kuno gróf volt, aki 1922 és 1931 között töltötte be ezt a tiszteletet. Klebelsberg tevékenységének egyik legfőbb törekvése az analfabetizmus felszámolása vagy legalábbis csökkentése volt, ehhez a programjához 1925-ben kezdett hozzá, és a falusi és tanyasi iskolák tantermeinek és tanítói lakásainak számát három év alatt 5000 objektummal növelte. Ez rendkívül nagy vívmány volt, bár a tanyasi iskolák 80%-a még így is osztatlan vagy részben osztott tanítású maradt, és továbbra sem sikerült utolérni a tőlünk nyugatabbra lévő országok iskolai arányszámait, csak a lemaradást csökkenteni.⁴

A Klebelsberg-féle reform két sokat emlegetett kulcsszava a „kultúrfölény” és a „neonacionalizmus” volt. Ezeket maga Klebelsberg a nyilvánosságnak szánt beszédeiben és cikkeiben így értelmezte: „Integritási kérdésekről aktív miniszter magasabb tekintetéből az ország kára nélkül alig beszélhet. Így a magyar neonacionalizmus csak két más céljáról szólhatok: művelt és jómódú nemzet akarunk lenni,

2 FERENCZI Attila, *Vergilius harmadik évezrede*, Bp., Gondolat Kiadó, 2010, 10.,11. jegyzet.

3 ROMSICS Ignác, *Magyarország története a XX. században*, Bp., Osiris, 2010, 115–116.

4 Uo., 114–115.

szóval, fajsúlyosabb, mint a bennünket, környező népek.”⁵ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára, Kornis Gyula viszont 1921-ben megjelent programadó írásában egyértelműen kifejti ennek a művelődésügyben követendő céljait: „a nemzeti érzés pozitív ápolása”, ami nem más, mint az „integer Magyarország” gondolata, „az ifjúság lelkének megvédése az internacionalizmus szelleme ellen”, és „a nemzet intelligenciájának visszamagyarosítása, mondhatnánk eljudaizálásával szemben hungarizálása”.⁶ A neveléspolitikának ez a tartalma, a keresztény-nemzeti szellem és az irredentizmus van jelen a Hóman-féle 1934-es törvényben is.⁷ A törvény indoklása a legfontosabb célként a nemzeti érzésre való nevelést jelöli meg:

A középiskolai műveltség legjellemzőbb vonása nemzeti jellege, ennek a műveltségnek az európai műveltség színvonalán álló, de a leghatározottabban nemzeti irányú műveltségnek kell lennie. ... Ennek az általános műveltségnek főeleme és egyben a magyar középiskolai oktatásnak gerince is a nemzetismeret. A tanítás központjában nem a humanisztikus, vagy természettudományos, hanem a legtágabb értelemben vett nemzeti tárgyak állnak. Ily nemzeti tárgyak elsősorban a magyar nyelv, az irodalom és művészet, a történelem keretében az állami, gazdasági, társadalmi élet jelenségeivel, a föld- és néprajz s – amit szintén ide kell soroznunk – a magyar művelődés történetében alapvető szerepet betöltött latin nyelv és műveltség és a nemzet erkölcsi világnézetének alapjául szolgáló vallások tana.⁸

A latin nyelv tehát a nemzeti műveltség alapjaként szerepel. Ehhez azt fűzi még a szöveg: „A latinnyelvi oktatásban is szükség van újításokra, különösen az olvasmányok megválogatásában, ahol a klasszikus irodalomból főleg a jellemképző és a latin műveltség mibenlétét megvilágító olvasmányokat kell kiválogatnunk s gondot kell fordítanunk a magyarországi latinság jelesebb termékeinek s általában a latin és magyar műveltség viszonyának ismertetésére.”⁹ Talán a leginkább a „jellemképző” szót emelném ki. Mit is jelenthet ez? Ezzel kapcsolatban itt annyit tudhatunk még meg:

A jellemnevelésre vonatkozó útmutatásokat a tanárok a törvény alapján készülő rendtartásban és utasításokban fogják megkapni. A tananyag megválasztásában és a tanítás

5 Pesti Napló, 1928. január 1., 1.

6 KORNIS Gyula, *Kultúrpolitikánk irányelvei*, Bp., Magyar Középiskolai Tanárok Nemzeti Szövetsége, 1921, 21–22., idézi: JÓBORU Magda, *A köznevelés a Horthy-korszakban*, Bp., Kossuth-Tankönyvkiadó, 1972, 25.

7 ROMSICS, i. m., 118.

8 Az 1934. évi XI. törvénycikk indokolása a középiskolákról, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93400011.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D50> (utolsó megtekintés: 2019. május 25.)

9 Az 1934. évi XI. törvénycikk indokolása a középiskolákról, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93400011.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D50> (utolsó megtekintés: 2019. május 25.)

módszerében is kifejezésre fognak jutni a nemzetnevelés és az egyéni jellemnevelés irányadó szempontjai. E cél érdekében lesznek bevezetve a középiskola két alsó osztályában a más iskolatípusoknál jól bevált, nevelőhatású úgynevezett osztályfőnöki órák. A jellemnevelés kapcsán fontos a középiskolai testnevelés.¹⁰

Az idevágó tantervi utasítás is rendkívül érdekes olvasmány. Nagyon részletesen, óráról órára előírja, hogy mit és hogyan csináljon a tanár az I. évfolyamra járó (tíz-éves) gimnazistákkal az osztályfőnöki órákon: a tanulásmódszertanról való beszélgetéstől a körmök és fülek tisztaságának ellenőrzéséig. Ebből a szövegből is idézek: „26. óra. Március 15-én ismét a hazaszeretetről szólunk. Trianon. Mit veszítettünk? Miért? Hogyan kerülhet ez vissza? Az erre való törekvés mindenkinek szent kötelessége. A magyarságnak lélekben össze kell fornia. Minden magyar ember testvérünk, bárhol és bármely országban él is.”¹¹ Itt már kissé konkretizálódik az, hogy milyen elképzelései vannak ennek az oktatási reformnak a „nemzetnevelés és egyéni jellemnevelés” tartalmáról: lényegében a revízió határozott óhaját szándékozott a diákok gondolataiba ültetni.

Ebbe adnak további betekintést a magyar irodalom tantárgy anyagának előírásai is: „Egyszerűbb rajzok és költemények a magyar nemzet legújabb válságainak köréből. (Pl. Vargha Gyula, Gyóni Géza, Sajó Sándor, Végvári versei közül.)”¹² Íme egy versszak Vargha Gyulától, aki egyébként Horatiust is fordított (az 1935-ben megjelent *Horatius Nosterben az ő Carm.* 1.9. fordítása található):

Ur annyi emlék szent helyén a
Cseh és a rác s a bocskoros,
Mely, mint halottrabló hiéna,
Sírgödöröket bont, úgy toroz.
Az oszt parancsot dölyfösen,
Annak terem az ősi föld,
Ki nem méltó még arra sem,
Hogy talpadat hozzá töröld.¹³

10 Az 1934. évi XI. törvénycikk indokolása a középiskolákról, <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=93400011.TVI&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D50> (utolsó megtekintés: 2019. május 25.)

11 *Melléklet a 3000/1935. eln. sz. rendelethez. – A gimnázium és leánygimnázium I. osztályának tanterve. – I. Osztályfőnöki óra*, Hivatalos Közlöny, 43(1935), 11. sz., 138.

12 *Melléklet a 3000/1935. eln. sz. rendelethez. – A gimnázium és leánygimnázium I. osztályának tanterve. – II. Magyar nyelv és irodalom*, Hivatalos Közlöny, 43(1935), 11. sz., 139.

13 VARGHA Gyula, *Pusztaszeren = Uő., Hamvadó tüzek*, Bp., MTA, 1927, 283–286.

Más szempontból érdemes egy pillantást vetni a törvénycikk 38. paragrafusának 3. bekezdésére:

(3) A gimnáziumi érettségi bizonyítvány egyetemi és más főiskolai tanulmányokra is képesít, ha ezt a képesítő hatályt a vizsgáló bizottság az érettségi vizsgálaton tanúsított, valamint a tanuló középiskolai tanulmányai folyamán elért tanulmányi eredményének, erkölcsi magaviseletének és egyéniségének gondos mérlegelése alapján külön megállapította. Az egyetemi és más fő iskolai tanulmányokra képesítő hatály megállapításának részletes szabályait a minisztérium az államfő által jóváhagyott rendeletben szabályozza.¹⁴

A törvénycikk parlamenti vitájában Kéthly Anna így értelmezte ezt a bekezdést: „Ennek a szakasznak a segítségével csökkenni fog az egyetemen a zsidók és más békétlen nem úri elemek számaránya és még csak nem is lehet a kormányt felelőssé tenni, mert hivatkozni fognak a tanulmányi eredményre, az erkölcsi magaviseletre, az egyéniségre, mint amely méltatlanná teszi az illetőket arra, hogy az egyetemrejutás kiváltságát juttassák nekik.”¹⁵ Aligha kétséges, hogy itt csakugyan egyrészt az 1920-ban bevezetett, és a Népszövetség tiltakozására való tekintettel 1928-ban módosított numerus clausus törvény visszacsempészéséről, tehát antiszemita intézkedésről, másrészt a magasabb beosztású közalkalmazottak és köztisztviselők gyermekeinek, a keresztény középosztálynak a támogatásáról és a baloldali vagy liberális eszméket vallóknak a felsőoktatásból való kiszorításáról van szó.¹⁶ A törvény végrehajtási utasítása természetesen a középiskolai tanároktól is a megfelelő „nemzeti szempontból való feddhetetlenség”-et várja el: „nem alkalmazhatók olyan tanárok, akiknek középiskolai tanításra jogosító tanári oklevelük nincs, vagy akik ellen nemzeti és erkölcsi szempontból kifogás merült fel.”¹⁷

Végül úgy összegezném, hogy az 1934. évi XI. törvénycikk a közoktatás tartalmát tekintve a fasizálódó ideológia, a revizionista, birodalomépítő elképzelések, a háborús készülődés szolgálatába igyekezett állítani a nevelést. Ezt az értelmezést támasztja alá az a törekvés, amely először az iskolába már nem járó fiatalokat is igyekszik a „nemzetnevelés” hatása alá vonni a levonteképzés kötelezővé tételével. Ez nemcsak testgyakorlással, hanem katonai szervezetben végzett menetgyakorlatokkal és a fegyverhasználat tanulásával is háborús készültségben igyekezett tartani a magyar

14 1934. évi XI. törvénycikk a középiskoláról, <https://net.jogtar.hu/getpdf?docid=93400011.TV&targetdate=&printTitle=1934.+%C3%A9vi+XI.+t%C3%B6rv%C3%A9ny+cikk&referer=1000ev> (utolsó megtekintés: 2019. május 28.)

15 Képviselőházi napló, 1931. XXI. kötet, 1934. március 21.–1934. április 27., 257. ülésnap, 119.

16 ROMSICS, i. m., 90.; 122.

17 *A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter 32.400/1936. V. 1. számú rendelete a középiskoláról szóló 1934. XI. t.-c. Végrehajtási Utasításának kiadása és életbeléptetése tárgyában*, Hivatalos Közlöny, 44(1936), 8. sz., 120.

fiúkat-férfiakat, eléggé jelentős (a rendelet kiadásakor 300-tól százezer koronáig terjedhető) pénzbírsággal fenyegetve azokat, akik ezt a feladatot vonakodnak teljesíteni.¹⁸ Később aztán (1939-ben), minden 12–21 éves fiúra kiterjesztették, és a honvédelmi miniszter hatálya alá helyezték a szervezetet.¹⁹

Az iskolai értesítők

Nézzünk bele egy kissé azokba a szövegekbe, amelyek végül megjelentek az iskolai értesítőkben megünneplendő Horatius születésének 2000. évfordulóját. 35 középiskolai értesítőben megjelent tanulmányhoz sikerült hozzáférnem. Statisztikai adataik is érdekesek. A legrövidebb közülük egy és háromnegyed oldal, a leghosszabb 29 oldal.²⁰ Az átlaghosszúság hét és háromnegyed oldal, kilenc olyan van köztük, amely három oldal vagy annál rövidebb terjedelmű. Van köztük néhány olyan, amely – úgy tűnik – a „megúszásra” játszott, és nem csak a nagyon rövid terjedelműek. Akad ugyanis olyan, amelynek a szerkesztése is sajátos, egyik például Horatius-sentenciákat közlő „téma szerinti” csoportosításban, egy másik formailag egy Horatius költeményeiről szóló „összefoglaló órát” jelenít meg, amelyen a diákok idézeteket hoznak fel annak bemutatására, mi minden szépet és jót tanultak Horatiustól. Akad olyan szöveg is, amely tizenegy oldalon ismerteti Horatius életét és munkásságát, majd arra a következtetésre jut, hogy: „Nagy kár azonban, hogy költészetének zavartalan élvezetét gátolják a kettős életfelfogást, a szabadabb szerelmet hirdető és a halállal viaskodó költeményei.”²¹

Érdeemes néhány gondolatot szentelni a szerzőknek is. Egy olyan szöveget találtam, amely név nélkül jelent meg, kettőt csak rövidítés azonosít. A legtöbb szerzőről csak annyit sikerült megtudnom, hogy az adott iskola (általában latin-görög szakos) tanára volt. Három olyan szerző van, aki tágabb munkássága alapján is ismert: Módi Mihály középiskolai tanári munkáján kívül egy ideig a Kolozsvári Egyetem tanára is volt, és több tanulmánya is jelent meg az ókori görög, elsősorban az alexandriai irodalomról. Mátyás Sándor, aki a latinon és a görögön kívül hat európai nyelven tudott, műfordítóként tevékenykedett, elsősorban Virginia Woolf műveinek fordításában

18 Hivatalos Közlöny, 32(1924), 3. sz., 21–31.

19 Hivatalos Közlöny, 47(1939), 19. sz., 357–376

20 Az értesítők formátuma szabványos, A/5-ös méretben készültek, 2000–2500 karakterrel egy oldalon.

21 M. I.: *Miért ünnepeljük Horatiust?*, Szent Margit Leánygimnázium Értesítője, Székesfehérvár, 1934/35. 17.

alkotott maradandót, dr. vitéz Mészáros Ede klasszika-filológus pedig a pécsi, majd a debreceni egyetem tanára volt.

Mielőtt vázolni azt az összképet, amelyet ezeknek a szövegeknek az alapján a korszak iskolai Horatius-értelmezéséről kialakíthatunk, kiemelem azt a néhány tanulmányt, amelyek – úgy tűnik – nemcsak az ekkortájt általános gondolati közhelyeket ismétlik.

Két olyan színvonalas tanulmányt találtam, amelyről azt gondolom, hogy nemcsak iskolai értesítőben, hanem akár korabeli filológiai vagy irodalmi folyóiratban is megjelenhetett volna. Az egyik a fentebb már említett Módi Mihály cikke, címe: *Horatius és az alexandrinus-kori görög költők*.²² Alapos filológiai összevetés, amely bevezetésében azt tárgyalja, hogy mivel a neóterikus költőknél nagy volt az alexandriai költészet hatása, feltételezhető, hogy ez a hatás Horatiusnál is megtalálható, ezután ezt a tételt bizonyítandó, kimutat a horatiusi corpusban olyan szövegelemeket, képeket, illetve olyan jellegzetes gondolati elemeket, amelyek megnevezett alexandriai szerzők és pontosan megjelölt (gyakran idézett) szöveghelyek hatásáról vagy legalábbis ismeretéről tanúskodhatnak.

A másik szerzőről, Pauka Tiborról egy helyi megemlékezést és méltatást találtam,²³ amely megemlíti a Horatiusról szóló cikkét is, és ezenkívül azt mondja el róla, hogy írt egy tanulmányt *A reformkor szépirodalmi folyóiratai* címmel, valamint egy kollegája és tanítványai segítségével sajtó alá rendezte Versegly Ferenc *Rikóti Mátyás* című vígeposztját, amely a Budapesti Királyi Egyetemi Nyomdában 1935-ben a Vajthó László-féle *Irodalmi Ritkaságok* című sorozatban jelent meg.²⁴ Azért gondolom az ő Horatius-esszéjét a többi közül magasan kiemelkedőnek, mert olyan sajátossága it veszi észre a Horatius-szövegeknek, amelyek a kortárs értelmezések számára rejtve maradnak, vagy nem tűnnek fontosnak.

Az egyik ilyen elem az ironia, illetve az a tulajdonsága a Horatius-szövegnek, hogy csaknem mindig kétes, mi az, amit komolyan mond, mi az, amit nem, vagy hogy ki beszél éppen a szövegben.²⁵ A másik a szerkesztés szándékos töredezettsége,

22 Állami Leánygimnázium Értesítője, Győr, 1934/35., 5–16.

23 SZURMAY Ernő, *Jövőt érdemel, ki a múltat becsülni tudja [Tudós tanárok Szolnokon]*, Jászkunság, 48(2002), 4. sz., 167–185.

24 Uo., 175–177.

25 „A görög melódia, a latin retorika, a horatiusi ironia s az egyszerű bölcsesség egyesül itt [...]”; „Az attitűd mindig egy: a jelenség összevetése a józan tapasztalattal. Csak ritkán szólal meg másképp, csak ritkán függetleníti magát ettől az oktató modortól. Néhány carmen-nek, vagy episztulának egy-egy ironikus befejezésében sejthető meg, hogy a költő érzi: minden törekvés hiábavaló, az ember megy tovább is a maga útján. És egy ilyen illúziótlan pillanatnak köszönhetjük a III. 6. ódájának megdöbbentő és tragikus befejezését: ne áltassuk magunkat azzal, hogy nagyszerű programokat dolgozunk ki, a romlás a vérünkben van [...]”; „Megdöbbentő ez a nyugalom, amellyel elhangzik ez a halálos ítélet. A költő beszél? A vates ünnepélyes komorsága ez, ki a dolgok mögé lát s a lelkék mélyére pillant.” PAUKA Tibor, *Horatius*, Állami Versegly Ferenc Gimnázium Értesítője, Szolnok, 1934/35, 14–16.

szaggatottsága, a látszólag össze nem illő, egymásnak ellentmondó elemek egymás mellé helyezése, egymással szembe fordítása, amely a horatiusi szöveg bonyolultságát, sokrétegűségét, többértelműségét adja.²⁶ Végül a harmadik a nyelvi megformálás tárgyiassága, amely nem a képet, a színezést, a hangulatot helyezi a versnyelv tengelyébe, hanem a rajzot, a kontúr, mondhatni a plasztikát.²⁷

Van egy harmadik olyan cikk is, amelyet érdemesnek tartok megemlíteni, bár egyike az általam olvasott legrövidebb ilyen tanulmányoknak: mindössze két

26 „Az életet a filozófus fölényével szemléli és bírálja, a bölcseséget pedig a józan, egyszerű ember fölényével. A filozófiai elv csak alap a fölényhez; a józan, egyszerű életelv megint csak alap a filozófikus állásfoglalás megbirálásához: innen a horatiusi életszemlélet bizonyos humora, az ész humora, amely a szatírákban s főleg az episztulákban jelentkezik. A szatírák és az episztulák rokon hangulatúak s felfogásúak, de a szatírában a józan, egyszerű mondhatni a paraszti fölfogás a fölény alapja, míg az episztulákban a filozófiai elv: a viszonylagosság, a relativitás. Legélesebben jut ez kifejeződésre az Ep. I. 2. befejezésében: egy ifjút lát el okos tanácsokkal: fogj idejében az elvszerű önneveléshez, mert *quo semel est inbuta recens servavit odorem testa diu*. És a következő mondat búcsút int a komolyságnak, az oktatásnak: *mit bánom én, hogy mit csinálsz; quodsi cessas aut strenuus anteis, nec tardum opperor, nec praecedentibus insto*. Nem tart arra igényt, hogy elveit elfogadják, hiszen mi az igazság? Ilyen szempontból neveltséges minden lelkesedés, minden pátosz, de minden bánat s minden fájdalom is: ily bölcsesség birtokában Horatius nem megindultan, nem együttérzően szemléli a küzdelmeket, hanem racionális mérlegeléssel, amiben igen sok a belátás: *semmi sem bizonyos*.”; „A horatiusi vers mindig két ellentétnek bravúros egyensúlyozása, két ellentét ábrázolása, de nem megoldása. Nem egy elégia, a jókedvű szemlélet vidámságával indul, *Solvitur acris hiems grata vice veris* ... (1. 4.) – azt hinnéd, hogy a tavasz kedves jelenségeit kapod mindvégig, de egy váratlan fordulattal előbukkan a valóság, amely fölött a természet derűje csak káprázat: *Pallida Mors... pulsat... s ennek a ténynek zord s kikerülhetetlen következményeivel záródik a költemény...*” Uo., 9–12.

27 „...mindazt, ami az embert felkavarja, úgy ábrázolja, hogy mentes minden érzelmi túláradástól: csak a világos tények merednek rád s a tények megmásíthatatlan következményei. A klasszikus költő azért hideg, mert semmin sem indul meg, nem háborodik föl s nem zuhan az örvénylő kétségbeesésbe, ő látja s közli a tényeket s művészelete abban van, hogy a tények pusztá s tömör közlésével egyszerre értelmet ad a valóságnak: a képből gondolat lesz.”; „... Horatius kultúrzete sajátos és egyedüli, egyéni alkotás: egyszerre antik és modern, egyszerre tárgyszerű és alanyi, kiegyensúlyozott és idegesen nyugtalan. Vates, de ritkán ünnepélyes. Az antik líra ritkán személyes, a tárgynak, a világnak a tisztelete nagyon lenyomja, az egyéniség nem szabadult fel, nem a tárgyak fölött álló, hanem maga is része a tárgyi világnak s ajkán az a tőle külön álló, de benne rejlő világ szólal meg: a kettő elvész a világban, amelynek részese. Az ő hatalma a szó, amellyel a tárgyakat birtokába veszi, amellyel nemcsak megnevez, hanem életet is ad: életre varázsolja azt, ami eddig csak beavatottak számára életes jelenség, a dolog rejtelmes lényegét és összefüggését tárja föl s hirdeti az avatatlanok felé. A világ a nagyszerű anyag és a forma az anyagot jelentéssel ruházza fel [...]”; „A művészi szó mágikus ereje, amely azért marad fenn, mert benne a lényeg jelentkezik, a lényeg, amely van valahogy, minden dolog mélyén vagy alján, de várja és igényli azt a szót, azt a formát, amely jelentést ad a dolognak, a tárgynak. A szónak, amely megnevez, nagy szerepe van a primitív kultúrában, ki rendelkezik a szóval, rendelkezik magával a dologgal is, ez naiv hit magasztosodik itt fel s itt jut el Horatius is vatesi magaslatra: a költő, mely testileg rabja a múlandó, a kelő és tűnő világnak, szellemileg fölötte van, mert minden alkotása az idővel dacoló monumentum. Monumentum: szilárd és földhöz tapadt tömb, nagy és óriási, tömör forma, méltóságteljes és dacos keménység: de nem alakatlan: faragott köszál. Ezért oly fontos a forma [...]”; „Horatius nem a zseniális pillanatok költője, hanem a visszavonult szemlélődő, ki nem egy elragadtatott pillanatban, mikor ég és föld összedobban, ragadja meg a lényeg, hanem gondos megfontolás, szinte matematikai gondolatfolyamatban jut el az egyedül

oldal, és ebből is fél oldal jegyzet. A szerzője Málly Ferenc, akinek életrajzi adatairól Habermann Gusztáv *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez* című könyvéből tudhatunk meg egy keveset,²⁸ illetve irodalomtudományi folyóiratokban találkozzunk néhány írásával.²⁹

A tanulmány egyetlen filológiai problémát fejt ki, azt, hogy Zrínyi *Szigeti Veszedelemének* utóhangja nem a horatiusi Carm. 3.30.-ból merít, hanem Ovidius *Metamorphoses*ének epilógusából (amely természetesen kapcsolódik a Horatius-vershez). Az összevetés igen meggyőző, a cikk alaposan hivatkozott. Amit érdekesnek találok benne, az éppen az, hogy láthatólag szándékosan elkerüli a miniszteri rendelet tematikus hangadását, úgy tűnik, nem szándékozik belebocsátkozni abba a kérdésbe, hogy milyen aktuális tanulságra lehet felhasználni Horatius tanítását.

De most nézzük meg azokat az elemeket, amelyek szövegszerűen is adódtak a miniszteri rendelet megfogalmazásából. Az egyik – a mai irodalomtudományi közbeszédhez szokott fülünk számára talán legfurcsábbban hangzó – ilyen motívum valószínűleg a „magyar lélekkel több tekintetben rokonszellemű egyénisége” kitétel. Érdeemes talán elgondolkoznunk egy kissé azon, hogy milyen gondolati tételeket implikál ez a részlet. Az egyik ilyen állítás az, hogy van olyan, hogy „magyar lélek”. Nyilvánvalóan nincs itt helye annak, hogy akár az állítás mellett, akár ellene bármiféle érvet felhozzak. Maga az állítás mindenesetre figyelemreméltó abban a tekintetben, hogy határozottan behelyezi ezt a miniszteri rendeletet a korszak (a harmincas évek eleje) hivatalos, kormánypropagandaszerű beszédmódjába. A másik állítás, amelyet implikál, az, hogy Horatius egyénisége ismert számunkra. Ezt egyrészt Roland Barthes óta³⁰ általában is másképpen gondolja az irodalomtudomány, másrészt épp Horatiuszal kapcsolatban talán az elvi „Szerző”-höz képest is még inkább problematikusnak tekinthetjük.

A miniszteri rendeletnek ezt a tételét az általam olvasott 35 tanulmány közül 10 átveszi, jellemző módon azonban egyik sem kísérli meg sem bizonyítani az állítást, sem a rendeletszövegnek a kissé bizonytalanul megfogalmazott „több tekintetben”

érvényes megoldáshoz, ami nem ismeri a vagy- vagy, a talán-talán dilemmáit, igazsága nem pszichológiai, hanem logikai. Ezért van mindegyik költeményében igazság, reflexió, ezért szorul háttérbe mindenütt a közvetlenség.” Uo., 12–18.

28 HABERMANN Gusztáv, *Személyi adattár a szegedi polgár-családok történetéhez*, Szeged, Csongrád Megyei Levéltár–Móra Ferenc Múzeum, 1992 (Tanulmányok Csongrád megye történetéből 19), 184.

29 Főként olasz-magyar irodalmi kapcsolatokkal foglalkozott, írt egy kis könyvet is: MÁLLY Ferenc, *Veronai Guarinus Erotematái párhuzamban Dionysios Thrax grammaticájával*, Bp., Athenaeum, 1898. Ezenkívül néhány cikket találtam meg: MÁLLY Ferenc, *Benyák és Metastasio*, ItK 42(1932), 4. sz., 423–426. – MÁLLY Ferenc, *Istvánffy Pál széphistóriája és Boccaccio 100. novellája*, It, 21(1932), 1. sz., 13. – MÁLLY Ferenc, *Dante eschatológiája*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 49(1925), 94–114.; 50(1926), 104–119.; 216–223.

30 Roland BARTHES, *A szerző halála = Uő., A szöveg öröme*, Bp., Osiris, 1996, 50–55.

kifejezését pontosítani. A tanulmányok közel egyharmada tehát úgy tárgyalja Horatiust mint a bizonytalanul lebegő római-magyar népjellem képviselőjét.

A rendelet másik indokló mondata már sokkal józanabb: „A magyar költők és műfordítók hatása és – nem utolsó sorban – a hazai iskolák szakadatlan munkája eredményezte azt a megdönthetetlen tényt, hogy Horatius a magyar szellemi élet jelentékeny tényezője lett.” Ezt a gondolatot, tehát hogy Horatius nagy hatással volt a magyar művelődésre és irodalomra, a tanulmányok közül 20 tárgyalja viszonylag részletesebben. Van olyan is, amely teljes egészében erről szól. (A legmeglepőbb talán ebben a műfajban Boross István *Horatius és Petőfi*³¹ című értekezése, amely a szöveg elején kijelenti, hogy Petőfire ugyan egyáltalán nem volt hatással Horatius, aztán hús oldalon keresztül foglalkozik a két költő összehasonlításával.)

A tanulmányírók nagy része világosan látja, és érvényesíti is szövegében azokat a szempontokat, amelyek a kulturális kormányzatot a Horatius-évforduló megünneplésére biztatták. Van közöttük olyan, aki a szóhasználatot is visszamondja: „bizonyíthatjuk a nyugati kultúrközösséghez való tartozásunkat, hivatkozhatunk kultúrfőlnyűnkre és az európai művelődés védelmében és gyarapításában végzett hősiességűnkre”³². (A „kultúrfőlnyű” ugyan még a kicsit korábbi, Klebelsberg-féle minisztérium szakszava volt, de a mögöttes jelentés, a revíziós gondolat nem változott.) Talán még ennél is erősebben indít Kovalik Antal, a Makói Állami Főgimnázium tanára: „Nem ünnepelni jöttünk, mert amíg Trianon súlyos és igazságtalan keresztjét elszakított testvéreinkkel együtt viselnünk és alatta szenvednünk és gyötrőd-nünk kell, nekünk nem lehetnek igazi ünnepnapjaink”³³, a szöveg végén pedig hatásos utalást tesz a fasiszta Olaszországgal való szövetségre, amely Klebelsbergnek különösen kedves gondolata volt: „Amikor 1927-ben Olaszországgal barátsági szerződést kötöttünk, e barátság külső jeléül az olasz miniszterelnök az ókori Forum Romanum egyik márványoszlopát ajándékozta a nemzetnek! Ez a karcsú oszlop ma ott áll a Nemzeti Múzeum kertjében közvetlen közelében annak a helynek, ahol Petőfi 1848-ban a Nemzeti dalt szavalta és közel a legnépibb magyar költőnek: Arany Jánosnak a szobrához.”³⁴

Az iskolai értesítők szövegeiből tehát a következők bontakoznak ki a korszak gimnáziumaiban tanított Horatius-képről. Elsődlegesen a „hazafias”, a „nemzeti” költő, a politikai „vatesz” alakja, aki a polgárháborús korszak hanyatlása és erkölcs-telensége nyomán támadt káoszából igyekszik kivezetni a római népet (ezekre az elemekre a szövegek háromnegyede utal). Milyen az az ideál, amelyet ez a költészet az értelmezők szerint felvázol? Elsődlegesen erkölcsnevelő (a tanulmányok 72%-a), aztán

31 BOROSS István, dr., *Horatius és Petőfi*, Református Gimnázium Értesítője, Mezőtúr, 1934/35, 5–24.

32 BÖRÖCZ Marcell, *Horatius jubileumára*, Ciszterci Gimnázium Értesítője, Pécs, 1934/35, 16.

33 KOVALIK Antal, *Emlékbeszéd Quintus Horatius Flaccusról*, Állami Főgimnázium Értesítője, Makó, 1934/35, 26.

34 Uo., 37–38. p.

vallásos (46%), életbölcseiséget sugárzó (34%), a szállóigék költészete (31%), végül nem utolsó sorban férfias, katonai erényekre tanító (26%). Ezt az utóbbi elemet sugallja az is, hogy a szövegek 40%-a idézi Horatius *Carm.* 3.2.-ből: „*dulce et decorum est pro patria mori*”³⁵, természetesen a szövegekörnyezet nélkül, önmagában.

Ennek a „szállóigének” a népszerűségéhez érdemes hozzátennem egy személyes tapasztalatomat. Harmincöt éve tanítok a budapesti Eötvös József Gimnáziumban, és minden reggel, amikor belépek a kapun, az első, amit meglátok a bejárat feletti diadalíven, ez az idézet. Úgy tűnik, a harmincas években sok gimnáziumi épületben fogaadhatta ez a szöveg az érkezőket, a tanulmányok közül kettő is utal erre az élményére a diákoknak: „Amikor nap-nap után iskolánk kapuján belépek, először Horatius-szal találkozom. A bejáratnál levő hősi emléktáblán az ő szavait olvasom” – adja a gyerekek szájába Faludi Ferenc,³⁶ és Rempört Elek³⁷ is hasonló jelenetre utal. Nyilvánvalóan nem véletlen, hogy az Eötvös József Gimnáziumban is az első világháborúban elhunyt diákok és tanárok fehér márványtáblára vésett, 1931-ben felavatott névsora, a „hősi emlékmű”³⁸ közelében kapott helyet ez a felirat.³⁹ Horatius tehát a húszas-harmincas években az iskolai oktatásban éppúgy a militarizáló nevelés eszközeként szolgált, mint a testnevelés forszírozása.

Egy érdekes motívumot emelek még ki az iskolai értesítőkkal kapcsolatban. Azt, hogy szinte mindegyik szöveg megemlékezik arról a problémáról, amely a 20. század során később is a Horatius-értelmezés vagy inkább a Horatiushoz fűződő érzelmi reakciók középpontjában állt. A – nevezzük így – philippi fordulatról. A szövegek általában megemlítik, hogy Horatius ifjúkorában Brutus mellett, republikánusként harcolt, később viszont betagozódott az augustusi rendszerbe, sőt, sok szöveg egyenesen Augustus „propagandaügyi tanácsadójának” ábrázolja. A fordulat okáról természetesen nehezen tudnak számot adni. Többféle elképzeléssel is próbálkoznak: az egyik út az, hogy feltételezik, hogy az ifjúkorában túl heves, a szabadság gondolatáért naivul lángoló Horatius később a józan ész hatására belátta a monarchikus államrendszer szükségességét, és ezért, mivel meggyőzték őt Augustus magasztos eszméi, változtatott politikai nézetein. A másik magyarázat az epikureista gondolkodó

35 Hor. *Carm.* 3.2.13.

36 FALUDI Ferenc, *Horatius az iskolában*, Állami Garay Főgimnázium Értesítője, Szekszárd, 1934/35, 6.

37 REMPORT Elek, *Horatius*, Evangélikus Gimnázium Értesítője, Bp., 1934/35, 3.

38 HEGEDŰS Katalin, *A 150 éves Eötvös József Gimnázium története*, Bp., Reáltanoda Alapítvány, 2006., 145.

39 Részletesebben kifejti az idézetnek ebben a kontextusban való felhasználását: FERENCZI Attila, *Für das Vaterland sterben: Die Antike und die Kriegspropaganda = Kulturmanöver: Das k.u.k. Kriegsspresequartier und die Mobilisierung von Wort und Bild*, szerk. Sema, COLPAN; Amália, KERÉKES; Siegfried, MATTL; Magdolna, OROSZ; Katalin, TELLER, Frankfurt am Main–New York–Berlin–Bern–Bruxelles–Oxford–Wien, Peter Lang Verlag, 2015, 327–338.

nyugalomvágyával, a vereség kénytelen-kelletlen elfogadásával dolgozik. Akár így, akár úgy, az elképzelések koherens egységben gondolkoznak a Horatius-szövegekről.

Folyóiratok

A miniszteri rendeletről valószínűleg nem egészen függetlenül ebben az évben (és a következőben) különféle folyóiratokban is sok cikk, tanulmány jelent meg a Horatius-évfordulóhoz kapcsolódva. Ezeknek egy része láthatóan protokolláris jellegű. A Magyar Tudományos Akadémia 1936. március 30-án tartott „összes” ülést, amelyen Horatiusról volt szó. Az *Akadémiai Értesítő* alapján úgy rekonstruálhatjuk, hogy az ülést József királyi herceg nyitotta meg *Horatius és Berzsenyi* című előadásával, majd elhangzott Császár Elemér *Berzsenyi Dániel jelentősége* és Huszti József *A kétezer éves Horatius* című előadása.⁴⁰ Huszti előadása nem jelent meg magyarul, az olasz ünnepekhez kapcsolódó kötet számára írta meg olaszul (*Orazio nella letteratura mondiale*), én csak Császár Elemér ismertetését találtam meg róla.⁴¹ József Ágost főhercegnek, az Akadémia éppen akkori elnökének az előadása viszont azonos szöveggel két helyen is megjelent.⁴² Az előadás abból a téziszből indul ki, amelyet Hóman miniszteri rendelete felállított: rokonság van a római és a magyar jellem között, ennek érzékeltetésére hoz néhány idézetet Horatiusról, majd Berzsenyiről beszél, elsősorban arról, hogy magyarsága, hazafisága a legfontosabb eleme költészetének. Hasonlóan protokolláris, bár talán még kevésbé alaposan kidolgozott Berzeviczy Albertnek (aki 1936. március 22-i halála előtt a főherceg elődje volt az MTA elnöki székében) a Kisfaludy Társaság 1935. március 6-i ülésén tartott, *Horatius halhatatlansága* című beszéde is.⁴³ Ez a szöveg is abból indul ki, hogy miért van nekünk, magyaroknak több közünk Horatiushoz, mint más népeknek (bár kissé racionálisabban azt jelöli meg okként, hogy Magyarországon tovább tartott a latin nyelv hivatalos státusza, mint máshol), azután gyorsan arra a megállapításra jut, hogy Horatius halhatatlanságának titka az, hogy sorai közül milyen sok vált szállóigévé. A továbbiakban ezeknek a szállóigéknek a tartalmáról beszél, s végül oda konkludál, hogy „ő képviselte és képviseli azt a változhatatlan örök emberit, ami a pogányságtól hidat ver a kereszténységhez, s ami mert szép, nemes és bölcs, átsugároz immár két évezreden.”⁴⁴

Szándékukban tudományosabbak, de gyakorlatilag hasonlóan protokollárisak azok a tanulmányok is, amelyek a különböző egyházak kulturális-tanügyi folyóirataiban a miniszter felhívásának megfelelően ünneplik Horatiust. A *Katholikus*

40 Akadémiai Értesítő, 1936, 46. köt., 255.

41 Császár Elemér, József Huszti: *Orazio nella letteratura ungherese*. Roma, Istituto di Studi Romani, 1936. (8 r. 17 l.), ItK, 47(1937), 1. füz., 95–96.

42 Akadémiai Értesítő, 1936, 46. köt., 24–28. – Budapesti Szemle, 241(1936), 702. sz., 238–242.

43 Budapesti Szemle, 1935, 237. köt., 689. sz., 110–111.

44 Uo., 111.

Szemlében Fejér Adorján *Örök értékek a 2000 éves Horatius költészetében* című írása jelent meg.⁴⁵ (Fejér ciszterci rendi pap-tanár volt, és sokat foglalkozott Horatius magyarországi hatásával, ezen a cikkén kívül írt egy hosszabb, irodalomtörténeti tanulmányt is a témáról, erről később még ejtek szót.) A cikk a már többször látott módon abból indul ki, hogy Horatius Magyarországon páratlanul népszerű, és ezt a kedveltségét azzal magyarázza, hogy a műveiben olyan erkölcsi elvek jelennek meg, amelyek alapján a „Horatius christianus” megnevezést is kiérdemelte, és a 19. század eleji magyar költészet képviselőire így nagy hatással volt. A továbbiakban Horatius életét és munkásságát ismerteti a suetoniusi vita alapján, és a szöveget azzal zárja, hogy Horatius hatása a korabeli költészetben sem zárult le, bár erre példákat nem hoz.

A *Protestáns Tanügyi Szemlében* vitéz dr. Bessenyei Lajos írt cikket *Horatius magyarsága* címmel.⁴⁶ (A szerző az Országos Református Tanáregyesület elnöke, királyi tankerületi főigazgató volt, akit „a jobboldali világnézet diadalra jutásakor több évtizedes egyenesvonalú, töretlen, becsületes közéleti munkássága” méltánylásoképpen 1944-ben Debrecen főispánjává neveztek ki.⁴⁷ 1948. július 28-án aztán a debreceni népbíróóság I. sz. tanácsa háborús és népellenes bűntettek miatt távollétében elítélte.⁴⁸) A cikknek már a címe is a miniszteri megfogalmazást visszhangozza, és a továbbiakban is lényegében annak mentén halad. Horatiust úgy jeleníti meg, hogy annak a „római nemzeti léleknek”⁴⁹ volt megszólaltatója, amely hatalmát annak köszönhette, hogy „annyi háború tartama alatt is megmaradt földművelő, arisztokratikus és harcos társadalomnak”⁵⁰. A szöveg gondolati csúcspontja is a miniszteri értelmezésnek megfelelő: „hatásának értéke nem a pusztá utánzás kiváltásában nyilatkozik meg, hanem azon rokon szellemtörténeti mozzanatban, hogy Berzsenyi a süllyedő magyarságot éppen úgy ostromozza, és próbálja új életre felrázni, mint Horatius Augustus bűnös nemzedékét”⁵¹ – s ez vezetett a reformkorban megtestesülő eredményhez.

Ezekhez a szövegekhez képest vannak jóval magasabb igényeket maguk elé állító tanulmányok is az ünnepi megemlékezés-sorozat termésében. A *Budapesti*

45 Katholikus Szemle, 1935, 729–735.

46 Protestáns Tanügyi Szemle, 1935, 10. sz., 385–388.

47 Dr. Kun Sándor, *Vitéz dr. Bessenyei Lajos, az első tanár-főispán*, *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1944. 6. sz., 121–124.

48 Az utóbbi adatot az „Órváros Debrecen Portál”-on találtam: https://www.google.com/search?biw=1440&bih=786&ei=BqxCXYfiDo_JrgTf5obQDQ&q=%22dr.+bessenyei+lajos%22&oq=%22dr.+bessenyei+lajos%22&gs_l=psy-ab.3..0i13i3ol2.17774.20349..23992...0.0..0.479.6.....0....1..gws-wiz.NSaN4i_1rQI&ved=oahUKEwiH_YirqeHjAhWPPsKHXV-zAdoQ4dUDCAo&uact=5 (utolsó megtekintés: 2019. augusztus 1.)

49 *Protestáns Tanügyi Szemle*, 1935, 10. sz., 387.

50 *Uo.*, 386.

51 *Uo.*, 387.

Szemlében jelent meg Sebestyén Károly *Horatius* című esszéje.⁵² (A szerző színikritikus, irodalomtörténész, a Színművészeti Akadémia tanára, egy ideig igazgatója is volt, sok tanulmányt írt esztétikai, filozófiai, drámaelméleti kérdésekről, valamint a római irodalomról is.⁵³) Sebestyén teljesen más érzelmi alapállásból közelíti meg Horatiust: láthatólag nem szereti. Azzal a tematikával kezdi fejtegetését, amelylyel sok más cikk is, idézi a *Carm.* 3.30.-at, és megállapítja, hogy Horatiusnak csakugyan igaza volt, amikor halhatatlanságban reménykedett. Aztán a következő kijelentést teszi: „Horatius nagy költő, bár nem tartozik a legnagyobb költők sorába.”⁵⁴ Innentől kezdve pedig pontról pontra kifejti a kifogásait. Először a műfajokat veszi sorra. „Mint hogy Horatius első sorban lírikus, benne a hang közvetlenségét, az érzések frissességét, a hevület magával ragadó voltát, az egyéniség bájos vagy gunyoros, istenhívő vagy sátáni, mosolygó vagy pesszimiztikus nyilvánulását keressük.”⁵⁵ Ezt a megállapítást, hogy Horatius nem annyira az érzelemhez, mint inkább az értelemhez szól, a kortársak közül sokan mások is említik.⁵⁶ Tulajdonképpen ezt a gondolatot járja körül a carmenekkel kapcsolatos kritikájában, tematikus csoportosításban tárgyalva őket: a polgárháborúról szóló versek nem elég „vérzivatarosak”⁵⁷, mivel mitológiai és természeti képekkel festi őket, hazaszeretetének pátosza nem elég erős, ennek „oka adottságaiban van. Temperamentumában, vérében, képzelme korlátozott voltában, talán kissé származásában is. Apja felszabadult rabszolga volt. ... Vérében benne volt a rabszolgavér és tudjuk, hogy ez mit jelent. Félelmet a vas-vezzőtől; önkorlátozást az érzésnyilvánításban; alkalmazkodást a környezethez, a gazdához, az uralkodó tónushoz és valamennyire – gyökértelenséget is.”⁵⁸ Filozófiai verseiben nincs igazi filozófia, csak hétköznapi életbölcesség, racionalista, hiányzik belőle a misztikum, sokat beszél a halálról, de nem veti fel azt a kérdést, hogy mi van a halál után, ha felvetné, az lenne a válasz, hogy a semmi, a nihil. Fontosabb neki a barátság, mint a szerelem, és a szerelemben sem elég heves, „Többet enyelgett, mint szeretkezett. És enyelgésében több a művészet, mint az erotika.”⁵⁹ A satírákról azt mondja, hogy „ártalmatlanok”, bennük és a levelekben a sok szép bölcs mondásnak nincs egységes szerkezete: „Ahány sor, annyi gyöngyszem; de hiányzik a zsinór, amely a sok értékes szemet nyak-

52 Budapesti Szemle, 1935, 239. köt., 696. sz., 162–195.

53 SZINNYEI József, *Magyar írók élete és munkái XII.*, Bp., Hornyánszky, 1908., <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/s/s23696.htm> (utolsó megtekintés: 2019. augusztus 1.)

54 Budapesti Szemle, 1935, 239. köt., 696. sz., 165.

55 Uo., 165.

56 Pl. az említettek közül Berzeviczy Albert, lásd: Budapesti Szemle, 1935, 237. köt., 689. sz., 110.

57 Budapesti Szemle, 1935, 239. köt., 696. sz., 168.

58 Uo., 174–175.

59 Uo., 180.

láncba egyesítse.”⁶⁰ Az *Ars poeticáról* jobb véleménnyel van, azt mondja, hogy sok gyakorlati igazságot mond el a költészetről. A továbbiakban Berzsenyivel veti össze – az összehasonlításból pedig Berzsenyi kerül ki győztesen: „Horatius egy világbíró nemzet boldog fia, aki annál jobban meg tudja becsülni a közrend és béke áldását, mert maga is átélte, átszenvedte a polgárháború zűrzavarát. Berzsenyi egy társtalan, magára hagyott nép gyermeke, aki érzi kora mély súlyedtségét, a közállapotok vigasztalanságát, anyagi létünk rettentő szegénységét, művelődésünk megszégyenítő elmara-dottságát.”⁶¹ Horatius derűs lélek, Berzsenyi magányos, komor, Horatius alacsonyán repked, Berzsenyi magasan szárnyal.

A tanulmányban az a meglepő, hogy Sebestyén rendkívüli érzékkel vesz észre olyan dolgokat, amelyek kora figyelmét általában teljesen elkerülték, és csak a modern Horatius-filológia tulajdonított nekik jelentőséget (pl. a polgárháborús versek mitológiai és természeti nyelvezetéről, valamint arról, hogy Antonius miért nem említődik meg a *Carm.* 1.37.-ben, Michèle Lowrie beszél részletesebben,⁶² vagy ilyen probléma a szerkezet látszólag széteső volta, a korlátozott szókincs és az elemek ismétlődése is), de ezekre a jelenségekre semmiféle magyarázatot nem keres, hanem egyszerűen – mivel nem felelnek meg saját esztétikai elképzeléseinek – a művek hibáiként emlékezik meg róluk.

Csengery János ugyan nem említi meg *Horatius értéke és mai jelentősége* című tanulmányában Sebestyén cikkét, de láthatólag vele vitatkozik.⁶³ Csengery, aki klasszika-filológus, egyetemi tanár és az MTA tagja volt, talán leginkább műfordítói munkásságáról ismert: a görög és latin irodalom számos művét lefordította magyarra, méghozzá annak a 19. század végén eléggé általánosan elfogadott elméletnek megfelelően, hogy a versformákat is „le kell fordítani”, honosítani kell a célnyelvhez, Horatiust tehát általában páros rímes ütemhangsúlyos vagy keresztrímes jambikus sorokban fordítja. Ebben a cikkében mindjárt az elején leszögezi, hogy „Horatius költői értéke, habár időről-időre nem ritkán kétségbe vonták ... ma már nem lehet komoly vita tárgya.”⁶⁴ Az ellenkező véleményeket annak tulajdonítja, hogy „Horatius nem a rajongó ifjúkor, hanem az érett férfikor költője”,⁶⁵ amit talán leginkább úgy lehetne értelmezni, hogy nem a romantikus, hanem inkább a klasszikus ízlésnek felel meg. A továbbiakban ismerteti hatástörténetét a világirodalomban és a magyar irodalomban, majd az Augustusszal való kapcsolat problematikáját tárgyalja, amelyet úgy old fel, hogy Horatius nem Augustusnak mint uralkodónak a kegyeire törekedett,

60 Uo., 188.

61 Uo., 194.

62 Michèle LOWRIE, *Horace's Narrative Odes*, Oxford, Clarendon Press, 1997, 138–186.

63 Budapesti Szemle, 1936, 240. köt., 699. sz., 152–165.

64 Uo., 152–153.

65 Uo., 153.

hanem Róma nagysága érdekelte, és ezt elválaszthatatlannak látta Augustus működésétől. („Horatius az átélt keserű tapasztalatok során átlátta, hogy a római államot csak a monarchia mentheti meg a szétbomlástól, a széthúzó elemeket csak egy erős kéz tarthatja össze.”⁶⁶) Végül személyiségének és költészetének vonzó voltát részletezve arra a megállapításra jut, hogy „Horatius elsőrangú mestere a formának, a példaszzerű, műgondra valló nyelvnek, a költői kifejezésmódnak, s ebben a tekintetben a jövőben sem szűnhetik meg hatása és jelentősége.”⁶⁷

Ami az értékelést illeti, Csengeryvel értünk egyet, mégis mennyivel több érdekes meglátás sejlik föl Sebestyén tulajdonképpen értelmetlenül indulatos szövege mögött.

Fejér Adorján, akiről fentebb már volt szó, szintén írt egy hosszú (két részes) tanulmányt *Horatius a magyar irodalomban* címmel.⁶⁸ A tanulmány pontosan azt (és csak azt) tartalmazza, amit a cím ígér: a 18. század végétől (a deákos iskola működésétől) a 19. század végéig (Gyulai Pál) ismerteti kisebb részben Horatius magyar fordítóit, nagyobb részben azokat a költőket, akikre hatott. Összevetése elsődlegesen a gondolati elemekre irányul.

Kerényi Károly is írt egy cikket – mintegy kiegészítésül a *Horatius Noster* bevezetéséhez (erről később beszélek részletesebben), azt mondja a *Horatius Noster* második kiadásának előszavához csatolt szövegében: „Horatius-élményeimbe feledkezve akkor a legújabb Horatius-irodalmat keveset forgattam s csak utólag, itthon, számolhattam be arról, hogy mennyire megérett az európai ókortudomány Horatius-felfogása éppen erre a Horatius-ideára”⁶⁹ Ez a tanulmány *Horatius – Horatianizmus* címmel a *Válaszban* jelent meg, 1936-ban.⁷⁰

A szöveg a 18. századi „horatianizmus” jelenségével kezdi a Horatius-értelmezés történetét, azzal, hogy a magyar költészetben megjelent egy olyan irányzat, amely számára Horatius annyira fontos volt, hogy az életstílusukat is Horatius szerint alakították. Kerényi magyarázata szerint a jelenségnek az volt a célja, hogy „a felvilágosodás magas polgári kultúrájának hívei vallomást tegyenek a művelt és könnyed társas élet gyönyörűségeinek kedveléséről. Hogy ez a természetszeretettel és a lelki tisztaság kultuszával együtt nyerjen kifejezést a pietizmussal szemben, de egyúttal a kultúrátlan lélek vad indulataival szemben is – erre ott volt Horatius követése.”⁷¹ A továbbiakban azt fejtegeti, hogy Horatius ironikus értelmezése abból ered, hogy Lessing annak érdekében, hogy Horatiust megvédje a pietistákkal szemben, költészetének azokat az elemeit, amelyek nem fértek bele az erényes ember képébe, nem vette komolyan. „Így

66 Uo., 161.

67 Uo., 165.

68 FEHÉR Adorján, *Horatius a magyar irodalomban*, ItK, 45(1935), 3. sz., 257–272.; 4. sz., 354–367.

69 *Horatius Noster/ Magyar Horatius*, szerk. TRENCSENYI-WALDAPFEL Imre, Bp., Officina, 1943 (Kétnyelvű klasszikusok), 16.

70 *Válasz*, 3(1936), 1. sz., 25–33.

71 Uo., 26.

lett általánossá Horatiusnak az az önkényes magyarázata, amely saját tetszése és ízlése szerint teszi meg Horatius komoly, nem-szatirikus költeményeit is irónikus értelműekké.⁷² (A 21. század Horatius-értelmezése számára, amelynek az irónia – bár természetesen megváltozott, sok tekintetben kibővült jelentéssel – alapfogalom, eléggé különös ez az állítás.)

Saját értelmezését Kerényi azzal vezeti be, hogy a horatiusi költészet központi allegóriájának a XVI. epódost teszi meg, véleménye szerint ez a szöveg arra szólítja fel a római nép legjobbjait (Kerényi külön hangsúlyozza, hogy a felhívás nem mindenkinek szól, csak a művelteknek, erényeseknek, bátraknak stb.), hogy meneküljenek el a bűnös és pusztuló világból, és keressék fel „az élet tiszta szféráit”⁷³. A továbbiakban azt fejt ki, hogy ez nem térbeli elkülönülést jelent, hanem a lelki magasság megtalálását, amely úgy változtatja meg Horatius helyzetét, hogy ezután nem ő függ pártfogótól, hanem azok őtől. „A költő olykor a vezetőnek bizonyul, akinek az uralkodó a nyomdokain halad, a költő a kifejezője a kívánságoknak – a történelem követelményeinek – amelyeket Augustus teljesít, s így lesz igazán a várt és követelt beteljesítővé.”⁷⁴ (Bennem ugyan felmerül az a kérdés, hogy vajon Horatius csakugyan azt „várta” és „követelte” volna, amit Augustus megvalósított – de Kerényi ezt a kérdést nem teszi fel.) Az Augustust ünneplő költeményeket úgy értelmezi, hogy ezek a korra jellemző vallástörténeti jelenségek.

Horatius tehát – Kerényi véleménye szerint – megtalálta az aranykort:

Az az alapvető élménye, amely a XVI. epódost áthatja, természetesen nem változott: víziója egy gyökerében megromlott, pusztuló világról. Ezt kiegészítette akkor a világos, látomászerű tudomás arról, hogy a tisztaságnak és boldogságnak: az „aranykornak”, van valahol helye a kozmoszon belül. Azóta hozzájárult ehhez az az élmény, hogy az „aranykor” itt van bennünk, lelkünk tisztaságában, egészségében, függetlenségében. Erre nevelte magát Horatius satira-költészetével – amit ő maga nem is érzett soha költészetnek – s ezt élte meg teljesen, amikor a teljes költészet, az ódaköltés ajándékával látogatták meg a Múzsák. A tiszta költészet élménye egyszerre felemelte őt a lélek természetes, aranykori tisztaságának állapotába, s ezzel számára visszatértek a romló világba az istenek is, akiket addig nem tisztelt.⁷⁵

A levelek és az *Ars poetica* költészetét pedig így értékeli: „Horatius akkor is, amikor ódái ereje ellankadt, versben beszél róla. De most már újra nem olyan versben, amelyet ő maga költészetnek tartana. Amint Szatiráiban nevelte magát arra a boldog tisztalelkűségre, amellyel a magas költészet megajándékozta, ugyanúgy munkálkodik

72 Uo., 27.

73 Uo., 29.

74 Uo., 31.

75 Uo., 31–32.

rajta tovább költői Leveleinek korszakában.”⁷⁶ Valószínűleg a mai értelmezők közül kevesen értenének egyet azzal, hogy Horatius leveleit a költői erő ellankadásának tulajdonítsuk.

Kerényi tehát ebben a tanulmányában a principátus korát a megvalósult „sziget”-nek látja, talán meglepő módon nem véve tudomást arról, hogy körülötte a politikai élet, például Hóman Bálint kultuszminiszter határozottan más azonosításokat igyekszik sugalmazni a „kevésbé érdemes” embereknek.

Könnyen lehet, hogy épp a Kerényi szellemtudományi megközelítésével való vita ihlette Fejtő Ferenc *Az arany középszer – Adalék Horatius és a magyarság viszonyának kérdéséhez* című cikkét⁷⁷. Fejtő, aki akkoriban már radikális szociáldemokrata nézeteket vallott (nyilván az sem véletlen, hogy a cikk éppen a József Attila névvel fémjelzett *Szép Szó*ban jelent meg) marxista alapon közelíti meg témáját. A kérdés, amelyet felvet, az, hogy miért épp a 18. század végének és a 19. század elejének költőire hatott ennyire elementárisan Horatius költészete.

A dolgozat meglehetősen világos logikával vezeti le a szerző válaszát: Horatius legjellemzőbb életelve az *aurea mediocritas*, ez nyilatkozik meg az élet minden kérdéséről való vélekedéseiben, de legerősebben a társadalmi-gazdasági kérdésekről való gondolataiban. Horatius az „intellektuális középosztály”-hoz⁷⁸ tartozott, korábban szegénységben élt, ezért félt a lecsúszástól, és azért csatlakozott Augustushoz, mert az ő jelszava volt a kisbirtokosok megerősítése. A 18–19. századi költők pedig nagyrészt a középnemességhez tartoztak, életformájuk hasonlított Horatiuséhoz, ezért rezonáltak annyira a horatiusi költészetre, amely annál is inkább rokonszenves volt nekik, mivel abban, ahogy Horatius meghonosította az aiol költészetet a római irodalomban, példát láttak saját nyelvi-szellemi forradalmiságuk számára. A cikk koherens, jól követhető, bár ma valószínűleg sok mindennel vitatkoznánk az előfeltevései közül, nemcsak a Horatius társadalmi-gazdasági beágyazottságát vagy az augustusi propagandát illető állításaival.

Az eddig ismertetett tanulmányok mind általános, összefüggő, a teljes Horatius-figuráról gondolkodó cikkek voltak, és ennyiben a mai Horatius-kutatás számára talán kissé önhitt nagyvonalúsággal jelölték ki témájukat. Vannak azonban az időszakban ilyen szempontból „modernebb” cikkek is, amelyek egy-egy konkrét filológiai kérdést járnak körül.

A legjelentősebb közülük Szabó Árpád két cikke. Az egyik pusztán könyvismertetés *A horatiusi Ars poetica újabb irodalma* címmel,⁷⁹ a másik viszont fel is dolgozza ezt a szakirodalmat: *Horatius és a hellenisztikus irodalomtudomány*.⁸⁰ A tanulmány

76 Uo., 32.

77 *Szép Szó*, 1(1936), 1. sz., 135–144.

78 Uo., 138. p.

79 Egyetemes Filológiai Közlöny, 59(1935), 103–105.

80 Uo., 224–254.

lényegében nem Horatiusról szól, hanem az *Ars poetica* segítségével megkísérli rekonstruálni a hellenisztikus irodalomtudomány irányzatainak nézeteit, összevetve az *Ars poetica* téziseit Philodémos és Neoptolemos töredékeivel.

Továbbá érdekességképpen álljon itt két kis füzet. Az egyik 1934-ben jelent meg *Carmina Horatii selecta ad modos aptata* címmel a Parthenon Társaság sorozatának 9. füzeteként,⁸¹ melyet Wagner József készített, és amelyben 33 dal található, ezeket Wagner részint gyűjtötte, részint maga komponálta.⁸² Wagner a tanítóképző intézet tanára volt, klasszika-filológiát végzett, sok „a tanulóifjúság használatára” készült könyv szerzője, ezenkívül a „Juventus” című latin nyelvű ifjúsági folyóiratot is szerkesztette.⁸³

1935-ben megjelent egy másik füzetecske is *Versek* címmel. Quintus Horatius Flaccus: *Versek*, Budapest, Fordító kiadása. XXXIV I. (1935), fordította Trencsényi József.⁸⁴ A fordító Waldapfel József volt, Trencsényi-Waldapfel Imre bátyja, aki később egyetemi tanár, a reneszánsz és felvilágosodás kori magyar irodalom kutatója és az MTA tagja is lett.⁸⁵ Maga a könyv nem volt a kezemben, csak Révay József kritikáját olvastam róla, amely nem nagyon hízelgő: „»En nem iszom pedig más áron. S aztán, bármi Venus tüzel. Nem éget szégyent keltő lánggal, Biztosan úri személy a vétked. De bárki volna, jer csak, e fülbe súgd, Megbízható hely!« Hogy’ értse meg ezt a gyanútlan olvasó, aki azt hiszi, hogy tud magyarul és élvezni szeretné Horatiust? Meg fogja állapítani, hogy Trencsényi Horatiusa rossz költő.”⁸⁶ Az idézett részlet alapján véleményem szerint Révay nem tévedett.

Horatius Noster

1935-ben jelent meg az Officina Kiadó *Kétnyelvű Klasszikusok* című sorozatában egy reprezentatívnek szánt kötet *Horatius noster – Magyar Horatius* címmel. Ebben az

- 81 HORACE, József WAGNER, *Carmina Horatii selecta in usum iuventutis studiosae ad modos aptata*, Budapestini, Typis I. Gottliebi, 1934, Parthenon (Societas Amicorum Litterarum Humanarum Hungarica) Acta Societatis, fasc. IX.; <https://www.worldcat.org/title/carmina-horatii-selecta-in-usum-iuventutis-studiosae-ad-modos-aptata/oclc/5360521> (utolsó meglekintés: 2019. augusztus 5.)
- 82 Recenziót írtak róla: CSENGERY János, *A megzenésített Horatius*, Budapesti Szemle, 1935, 239. köt., 692. sz., 122–123. – NAGY Ferenc, *Carmina Horatii selecta ad modos aptata. Modos partim composuit Josephus Wagner. Budapestini MCMXXXIV. 43. P. Pr. 2. P.*, Egyetemes Philológiai Közlöny, 58(1934), 228–229.
- 83 *Magyar életrajzi lexikon II.*, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai, 1969, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16920/16931.htm> (utolsó meglekintés: 2019. augusztus 5.)
- 84 Quintus HORATIUS FLACCUS, *Versek*, ford. TRENCSENYI József, Bp., Fordító kiadása, 1935 (XXXIV I).
- 85 *Magyar életrajzi lexikon III: Kiegészítő kötet*, főszerk. KENYERES Ágnes, Bp., Akadémiai, 1981, <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC16920/16947.htm> (utolsó meglekintés: 2019. augusztus 5.)
- 86 Budapesti Szemle, 1936, 240. köt., 700. sz., 378–384.

évben indította ezt a sorozatot Kerényi Károly, a kor legnevesebb magyar filológusa, és ő maga írt bevezetőt ehhez a könyvhöz. A kötet érdekessége, hogy a XVI. századi Tasnádi Peterétől a kortárs Kardos Lászlóéig tartalmaz fordításokat, különböző formafelfogásúakat, a fordítói hűséget különbözőképp értelmezőket, sőt a kötetet (Kerényi bevezetőjét megelőzve) Berzsényi *Horác* című verse nyitja. Az is érdekes, hogy a versek a fordítások időrendjében követik egymást, nem a horatiusi corpus sorrendjében. Úgy tűnik tehát, hogy – bár a bal oldalon mindig ott van a latin szöveg – ebben a kis kötetben nem *Horatius* az elsődleges, hanem az, hogy „*Noster*”, a miénk, „*Magyar*”. Vagyis ez a kötet mintha értelmezéstörténetet akarna nyújtani. Alátámasztja ezt Trencsényi-Waldapfel Imre utószava is, amely ott kezd tárgyalni a magyar irodalom viszonyát Horatiushoz, ahol a kötet maga (lévén mégiscsak irodalmi szövegek, fordítások gyűjteménye) nem kezdheti: a legkorábbi, még latin nyelvű magyarországi irodalom Horatius-utalásainál.

A kötet sikerét mutatja, hogy rövid időn belül több kiadást is megért, és már a második kiadásban bővült is az anyag olyan kortárs költők fordításaival, mint Radnóti Miklós, Devecseri Gábor, Vas István.⁸⁷ Az én kezemben például az 1943-ban megjelent (már igencsak rossz minőségű, könnyen sárguló, porló, háborús papírra nyomtatott) harmadik kiadás van. Másrészt a sorozat is népszerű volt, a következő évben (1936-ban) jelent meg második kötete, a *Herakleitos Múzsái*, aztán 1938-ban a *Catullus költeményei* és a *Pásztori magyar Vergilius*. A harmincas évek végének, negyvenes évek elejének olyan sorozata volt ez, amely a legtöbb, magát értelmiséginek, a kulturális elithez tartozónak gondoló ember könyvespolcán ott volt.

Ez az időszak a Stemma-kör, a Sziget-mozgalom, a *Nyugat* harmadik nemzedéke folyóirat-kísérleteinek (*Argonauták*, *Ezüstkor*) az időszaka, az a kor, amelyben a mind fojtogatóbban fasizálódó Magyarországon a bármilyen értelemben liberális értelmiség önazonosságát, szellemi menedékét a terjedő mérgezettség elől az ókori világ felidézésében, az ókori irodalommal való foglalkozásban kereste.

A *Horatius Noster* két olyan jelentős ókortudós vállalkozása, akik egyrészt tanár és tanítvány ihletett és szeretetteljes viszonyában voltak egymással, másrészt sok tekintetben különböztek is, és ez valami sajátos feszültséget teremt a kötetben, annak két pólusa, az előszó és az utószó között, majd a kötet többszöri kiadása során az első és a későbbi változatok között is. Kőrizs Imre részletesen kifejti, hogy az első és a későbbi változat között a szerkesztésben is történik hangsúlyeltolódás: „Az első kiadás utolsó három verse – ennyi könnyű szerrel egységben látható – az élet élvezetére intő Leuconoe-óda, a fiatalság mulandóságát szatirikus színekkel festő *Parcius iunctas* kezdetű (mindkettő Rónai Pál fordítása), illetve az »arany középszer«

87 A kötet kiadásainak történetéről részletesen beszél Kőrizs Imre doktori disszertációjában: KŐRIZS Imre, *Horatius vini somnique benignus*, doktori disszertáció, Debreceni Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, 2008, 15–16. <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/78253/disszertacio.pdf?sequence=6&isAllowed=y> (utolsó megtekintés: 2019. augusztus 5.)

egyik emblemikus, kiegyensúlyozottságot megéneklő verse, az *Integer vitae* (Kardos László).⁸⁸ Az első kiadás verssorozata tehát – mondhatni – békével, harmóniával végződik. A későbbi kiadásokban nemcsak az utolsó néhány vers lesz más (két Faunus-vers: 1.17. [Velox amoenum...] és 3.18. [Faune, Nympharum fugientum amator...], méghozzá Radnóti sötéten fénylő, édes-keserű fordításában, aztán az 1.11. [Tu ne quaesieris...] Trencsényi-Waldapfel saját fordításában és végül a 4.12. [Iam veris comites...], amely látszólag a tavaszt ünnepli, de ahogy a negyedik könyv versei általában, valamiképpen búcsúzás-dallamot sugall, Vas István fordításában), hanem ahogy Kőrizs rávilágít,⁸⁹ a szerkesztő Trencsényi-Waldapfel saját fordítása is láthatólag éppen abba az irányba mozdítja el a kötetet, hogy a látszólagos harmónia mögött az egyre inkább elsötétülő ég fenyegetését érezhetjük. Valószínűleg a kötet végére kerülő új nemzedékekhez (a *Nyugat* harmadik nemzedékéhez) tartozó fordítói-költői névsor sem véletlen, és nemcsak abban az értelemben, hogy valamennyien az *Argonauták* folyóirat köréhez tartoztak,⁹⁰ hanem talán a közösen fenyegetett sors, a zsidóság is összekapcsolja őket: Devecseri Gábor, Keszi Imre, Radnóti Miklós, Trencsényi-Waldapfel Imre, Vas István ekkor már (a második kiadás 1938-ban jelent meg)⁹¹ mindannyian a zsidótörvények árnyékában éltek.

Megkísérlem röviden ismertetni a két pólust: először Trencsényi-Waldapfel utószavát, már csak azért is, mert erről jóval könnyebb beszélni. Az utószó, ahogy a címe is mondja, a *Magyar Horatius*ról szól. Pontosítva és prózaibbra fordítva a szót, Horatius magyarországi hatás- és fordítástörténetéről szól a középkortól a 20. század első negyedéig. Trencsényi szövege szigorúan kronologikusan épül, az első reflexiókkal kezdődik, aztán megjelennek azok a szerzők, akik Horatius szövegeit a maguk költészetébe építik bele, a különféle fordítók, Berzsenyi, akinek számára Horatius „ihlet-középpont”,⁹² a 19. század második felének fordításai és hozzájuk kapcsolódva a formai probléma körüli vita, végül a kortárs fordító, Csengery János. A tanulmány maga a pontosság és prózaiság, komoly, alapos áttekintés, mondhatni a materialista filológia mintapéldánya. Nem több és nem kevesebb. Azt tartalmazza, ami ismerhető, tudható, megfogható, kikutatható, tárgyilag kétségbevonhatatlan. Van valami méltóságteljes és vigasztaló ennek a tanulmánynak a visszafogottságában és tárgyilagosságában egy olyan korban, amelyben a szavak mind kevésbé jelentik azt, amit jelentenek

88 Uo., 18.

89 Uo., 20–22.

90 TRENCSENYI Katalin, *Az Argohajósok (és más „görögök”) viszontagságos kalandjai századunk harmincas éveiben (Az Argonauták című folyóirat története)*, It, 77(1996), 3–4. sz., 392–401.

91 KŐRIZS, i. m., 15.

92 *Horatius Noster*, i. m., 193. p.

– legalábbis azok számára, akik a hatalommal nem azonos oldalon állnak, akiket az áldozat szerepébe helyezett az élet véletlene.

Kerényi előszaváról jóval nehezebb beszélni, mert sokkal szerteágazóbb, sokkal kevésbé kézzelfogható, sokkal „költőibb” próza. Azzal kezdi a tanulmányát, hogy megvizsgálja, hogyan állnak hozzá Horatiushoz a kortárs irodalmi, irodalomtanítási közbeszédben. Úgy látja, hogy a romantika arra szoktatta az európai olvasókat, hogy „a költőt belső oldaláról, az érzelmek hullámmása felől” akarják nézni, és az ilyen szempontú összehasonlításban „Horatius líráját Catullusé mellett nem is merjük egészen költészetnek érezni”. (A korábbiakban tárgyalt cikkek közül csakugyan sokban találkozhattunk azzal a szemlélettel, amely Horatiusból hiányolja az érzelmet, s inkább az értelem költőjének tartja.) Magyarországon pedig Kerényi véleménye szerint a 19. század második fele óta az a még nagyobb félreértés is járul ehhez, hogy szokás „negyvennyolcasokká” lenni „Horatiuszal szemben”, vagyis megvetni őt azzal az ürüggyel, hogy „Maecenas- és Caesar-tiszteletével érvényesült”.⁹³ (Ilyen gondolatokkal is sűrűn találkozhatunk az iskolai értesítők Horatius-cikkeiben.) Kerényi véleménye szerint Horatiusra az jellemző, hogy két fontos elem található benne: a „formáló erő”, amit hellénikának nevez, és a „felidéző erő”, amit romantikának. Az „arany közép-szer”-t úgy értelmezi, hogy az nem más, mint az a mértéktartás, amely a feszültséget megjeleníti ugyan, de nem a felszínen, hanem „egy síkkal mélyebben...: nem az egyéni, hanem a római lét síkján”.⁹⁴ A továbbiakban azt fejtegeti, hogy Horatius egész világszemléletét egy központi látomás, a sziget-mítosz irányítja, „az 'aranykornak', van valahol helye a kozmoszon belül, sőt ez a hely az igazi kozmosz, a világ mindenütt egyebütt mállik, széthull, vége felé rohan... A 'sziget' felé való fordulás kétségtelesen a legteljesebb, föltétlen, végleges elítélést és lemondást fejezi ki azzal a világgal szemben, amely nem 'sziget’.”⁹⁵ Ez a „sziget-mítosz” Kerényi Horatius-értelmezésének központi eleme, ő valamiféle misztikus rajongót lát a költőben, aki „a préalexandrin – arhaikus és klasszikus – görögség s a kereszténység között”⁹⁶ áll. Ódaköltészetében valamiféle „megtérést” lát, annak az átélését, hogy „a világ ismét 'tele van istennel’”⁹⁷ a Múzsá, a költészet segítségével. Ezt a változást Kerényi a Maecenasszal való barátsággal hozza kapcsolatba, „A barátság magában véve is csodákat tesz, és Maecenas gondoskodása nagy hozzáértésről tanúskodik: a költő vitalitásának adja meg minden feltételét.”⁹⁸ Ezt a gondolatot úgy folytatja Kerényi, hogy Horatius misztikus látomása, belső aranykorépitése megelőzte Augustus működését, csak egybeesik vele,

93 Uo., 7.

94 Uo., 9.

95 Uo., 10.

96 Uo., 11.

97 Uo., 12.

98 Uo., 13.

„az augustusi állammegújítás csak kerete, az augustusi kor kultúrája vissza nem utasított feltétele, de a mintája legalább egy tekintetben arhaikus görög: az alkaioi és sapphói dal az aiol nemesség társas életéből fakadt... Horatiusnak arra való ösztönzés, hogy egy hasonlóan szerves szellemi életforma fakadjon Itáliában.”⁹⁹ Végül arra konkludál, hogy Horatius legjellemzőbb sajátossága a hermészi-mercuriusi vonás, hogy képes a végletek között lebegni, két ellentétes világban, az epódoszok és az ódák világában egyaránt otthon lenni.

Ha összekapcsoljuk ezt a tanulmányt azzal, amelyik a *Válaszban* jelent meg, úgy tűnik, hogy Kerényi Horatius-képe, ahogyan az előszót a harmadik kiadásban kiegészítő, 1940-ben keletkezett szövegrészben mondja, egyfajta „idea-ember”, akit „nem az ember, hanem az idea, az emberen át világító istenibb felől”¹⁰⁰ látott, és ezt a látásmódot javasolja az olvasónak is. „Ellenszerűl: nemcsak az ál-valószerű, ideátlan Horatius-képek ellen, hanem főként az ellen, ami a legjobban lehúzza az idea-ember-ségből. Az érzelmek hullámszerűségétől irányított élet ellen hajózzon a szellemi magyarság, míg teheti, míg az epódoszban megjósolt világvég rá nem szakadt...”¹⁰¹ A kérdés csak az – gondolom én háromnegyed évszázad távolából – , hogy vajon tehetette-e még 1940-ben ezt az, akinek nem volt módja-alkalma fizikai létét kimenteni Magyarországtól mindinkább valószerű világvégéből.

99 Uo., 14.

100 Uo., 16–17.

101 Uo., 17.